

יום שיא: דרכון ביומטר

פילוסופיה

החומרים המובאים כאן נוצרו במסגרת פרויקט דיאלוגוס – מחקר משותף של אוניברסיטת תל-אביב, הטכניון, האוניברסיטה העברית בירושלים ומכון ויצמן למדע, במימון הקרן הלאומית למדע (מס' 2699/17).

© כל הזכויות שמורות

תסריט שיעור רבי מלל: (משחק פתיחה)

1. להציג לתלמידים את השאלה: האם בשמירה על זכות ההפגנה של הפרט מותר לחסום כבישים ולפגוע בסדר הציבורי (אפילו באישור המשטרה)? לחפש ולהצביע בשלב הזה של הדיון על הדעות העקרוניות יותר התומכות בטובת הכלל ובזכויות היחיד (15 דקות).
2. הסבר של שתי תפיסות העולם העקרוניות של ג'ון לוק וז'אן ז'ק רוסו ומעט על חשיבותם ההיסטורית, ובכלל על תפיסות העולם האפשריות האלה (אפשר גם באמצעות תכני מדיה נוספים) (15 דקות).

ז'אן ז'ק רוסו	ג'ון לוק
1. במצב הטבעי בו אין סדר חברתי בני אדם לא יכולים לשרוד, ולכן הם מתארגנים לחברות בשביל להגן על חייהם.	1. במצב הטבעי כל אדם הוא חופשי ומחויב לחוק השכל, וזכאי למה ששלו וחייב להגן על מה של חברו.
2. הארגון החברתי נסמך על 'אמנה חברתית' סמויה בה כל אדם מוסר את כל זכויותיו לכלל לגמרי, לכן כולם שווים לחלוטין.	2. בני אדם מתארגנים יחד בחברות בשביל שכל אחד יוכל בפועל להגן על הזכויות שלו.
3. טובת הכלל קודמת לזכויותיו של היחיד, שהרי היחיד נהיה חשוב כאדם ולא כחיה רק דרך שייכותו אל החברה והכלל.	3. זכויות היחיד הן המטרה של הארגון החברתי, לכן לא ייתכן שיהיה מוצדק שטובת הכלל תהיה קודמת לזכויותיו של היחיד.

3. לחלק את התלמידים לקבוצות של ארבעה תלמידים. כל קבוצה קוראת את אחד הטקסטים הבאים של ההוגים. כל קבוצה תצטרך לשער איזה פילוסוף הם קוראים, ולהעלות את הטענות והנימוקים המרכזיים של דעתו (20 דקות).
4. התאספות חזרה במליאה, כל קבוצה תציג מי לדעתה הפילוסוף שהיא קראה ומהם הטענות שהוא מביא להסביר את עמדתו. המורה ישאל את התלמידים כיצד ניתן להכריע בדילמה שהוצבה בתחילת השיעור (זכות ההפגנה מול הפרעה לסדר הציבורי) לפי דעתו של כל אחד מהפילוסופים או לחילופין לפי הדינמיקה של השיעור. לאחר הצגת השיטות, המורה יערוך הצבעה בין התלמידים מי מזדהה עם כל אחת מהעמדות הללו ומדוע (15 דקות).

טיעונים אפשריים לדיון בשאלה:

האם אתם תומכים או מתנגדים להוספת מידע ה-DNA שלכם לדרכון הביومترית?

- השיפור בביטחון הכללי של החברה בעקבות הוספת ה-DNA יותר חשוב מהפגיעה האפשרית בזכויות היחיד, משום שכמו שרוסו אומר, האמנה החברתית מחייבת את כולנו לדאוג קודם לטובת הכלל.
- איזה טעם יש לי להתנתק מהחברה ולהסתיר בכוח את המידע האישי שלי? הרי בלי החברה איני יכול לשרוד וגם ככה אין לקיים שלי משמעות יותר מאשר של חיה?
- אסור לעשות משהו כמו מאגר DNA למרות שהוא משפר הרבה דברים כלליים בחברה משום שהוא יכול להביא לפגיעה בזכויותיהם של אנשים יחידים, וזכויות היחיד והאזרח הן בעצם המטרה של המדינה כמו שג'ון לוק אומר.
- גופי והמידע שלי שייכים לי באופן פרטי בלי קשר לחברה, גם במצב הטבעי שלי בו אני לבד. מדוע עלי למסור דברים אישיים אלה לכל האנשים האחרים?

הקטע הבא לקוח מתוך ספר פילוסופיה קלאסי שנכתב על ידי הוגה דעות חשוב שהשפיע על ההיסטוריה של המדינה. קראו יחד את הטקסט ודונו ביניכם על השאלות המובאות אחריו:

כדי להבין מה המשמעות של החיבור של בני אדם בחברה ובמדינה, עלינו קודם כל לדמיין איך אנשים מתנהגים באופן טבעי ללא סדר חברתי. במצב זה כל אחד הוא חופשי לגמרי לעשות מה שהוא רוצה בלי לבקש רשות מאף אחד אחר. זהו גם מצב של שוויון, משום שלאף אחד אין סמכות על אף אדם אחר, ולכן כל שליטה וסמכות של בני אדם אחד על השני מגיע רק בהסכמה ביניהם. זהו דבר פשוט והגיוני – יצורים כמו בני אדם השווים בתכונות הבסיסיות שלהם ושיש להם את אותם כוחות הנפש, אין סיבה שיהיה לאחד מהם עדיפות על האחר. אך מצב טבעי זה אינו מצב של הפקרות, וגם לו יש חוק – הוא חוק השכל הטבעי. וחוק השכל הזה מלמד אותנו שהאיל ובני אדם שווים ועומדים ברשות עצמם, אסור להם לפגוע אחד בשני ולעשות רעה לחברו בכל הנוגע לחייו, לבריאותו, לחירותו או לרכושו..

אם במצב הטבעי אנשים הם חופשיים ושווים כל כך, מדוע הם מוותרים על כל החופש הזה בשביל לקבל על עצמם חוקים ושליטה של אחרים במסגרת קבוצות חברתיות? התשובה היא פשוטה: למרות שבמצב הטבעי לכולם יש זכות לחופש, מסוכן מאוד להגן על חירות זו במצב הטבעי. משום שכל בני האדם הם מלכים במצב זה לעשות מה שהם רוצים, ורוב בני האדם אינם מקפידים על הצדק והיושר, לכן מי שחזק ממני יכול להתעלם מזכויותי ולפגוע בי. על כן בני אדם מוותרים על חלק מהחירות הפרטית שלהם בשביל להתחבר לקבוצה של אנשים שביחד יכולים לדאוג ולהגן על הזכויות והחופש של כל יחיד בקבוצה. לכן בני אדם נוטים לעזוב את המצב הטבעי, שהוא חופשי יותר אך גם מסוכן הרבה יותר, ומתחבר לקבוצה של אנשים שתגן על חייו, קניינו וחירותו. ולמרות שבני אדם מצטרפים לחברה, הם מוותרים לצורך כך על מידה מסוימת של שוויון וחירות, בגלל זה הם עושים זאת רק בשביל להגן על זכויותיהם, לא ייתכן שיהיה לחברה כוח להכריח את היחיד לדברים שהם מעבר למטרה העקרונית של החברה – להגן על זכויותיו וקניינו של כל אדם.

1. מהי לדעתכם עמדתו של הפילוסוף שכתב את הטקסט הזה: האם הוא מעדיף את הדאגה לזכויותיו של היחיד על פני טובת הכלל (ג'ון לוק) או שהוא סובר שהדאגה לטובת הכלל חשובה יותר מזכויותיו של היחיד (ז'אן ז'ק רוסו)?
2. מדוע בני אדם בוחרים ליצור חברות? מה מטרתה של החברה ביחס ליחיד?
3. האם לפי הפילוסוף הזה יכול הרצון הכללי של החברה לסתור או לדחות את זכויותיו של היחיד לחירותו ולקניינו?
4. מה דעתך על דבריו של הפילוסוף? האם אתה מזדהה או מתנגד? כיצד עמדה זו משפיעה על הדיון שהתנהל קודם בכיתה?

הקטע הבא לקוח מתוך ספר פילוסופיה קלאסי שנכתב על ידי הוגה דעות חשוב שהשפיע על ההיסטוריה של המדינה (לוק או רוסו). קראו יחד את הטקסט ודונו ביניכם על השאלות המובאות אחריו:

הסיבה שבני אדם מתחברים לקבוצות ומערכות חברתיות קשורה לכך שהם לא יכלו יותר לשרוד במצב בו כל אחד חי לעצמו ללא שום חיבור או חוק. כנראה שבני אדם הבינו שאם הם לא יתחברו וייצרו ביחד סוג של אמנה (הסכם הדדי) הם היו נכחדים כמין. ה'הסכם' הזה בין בני אדם לקיים חברה הוא לא מפורש וגלוי אלא סמוי ונסתר והוא כמו הנחת יסוד משותפת עליה מסכימים בלי לומר זאת במפורש. הסכם סמוי זה בין בני אדם הוא שווה בכל מקום, וכולם מודים בו בשתיקה. רק כשנוצר מצב בו החוזה הסמוי הזה מופר ומישהו מתעלם ממנו, ואז ממילא הוא מתבטל ובני אדם חוזרים לחיות במצבם הטבעי בו כל אחד דואג לעצמו בלבד, והתוהו ובוהו שורר. התוכן המרכזי של ההסכם הזה בין אנשים הוא אחד – והוא שכל אחד מהקבוצה מוסר את עצמו ואת כל זכויותיו לרשות הציבור כולו. מכיוון שכל האנשים מוסרים את עצמם לידי השייכות לציבור באופן שלם, כך כולם שווים במעמדם ובשייכותם, וגם התנאים והזכויות של כולם שווים. בגלל שהתנאים שווים בשביל כולם, אף אחד לא רוצה לפגוע בתנאיו של מישהו אחר כי אז הוא גם פוגע בתנאים שלו עצמו.

כאשר האנשים מוסרים את זכויותיהם לקבוצה הכללית, נוצר גוף 'כללי' הכולל את כל החברים המשתתפים בו, שלגוף 'קיבוצי' זה יש 'רצון כללי' המייצג את האינטרסים שלו, שהם בעצם האינטרסים המשותפים של כל חברי הקבוצה. כדי שההתחייבות של היחיד לחברה תהיה רצינית ומשמעותית, ולא רק הסכם ריק מתוכן, חייב כל יחיד לקבל על עצמו את הכפיפות המלאה לרצון החברה, ושכל יחיד שיסרב לקבל את הרצון הכללי יוכרח על ידי הקבוצה כולה לציית. למרות שנדמה שכל אחד מוותר על החופש שלו בשביל להשתייך בעצם זה הפוך, וההסכמה לציית לרצון הכללי היא בעצם ההסכמה להיות חופשי, משום שרק באמצעות השייכות לקבוצה יכול היחיד להיות חופשי. התחייבות זו של היחיד לרצון הכללי היא התנאי שהופך את החיבור בין אנשים לרציני ומחייב, ובלי תנאי זה החיבור אינו שוויוני ולא צודק ומביא לקלקולים רבים.

כאשר אדם עוזב את המצב הטבעי ומצטרף לשייכות אל החברה דרך 'אמנה' זו מתרחש מעבר משמעותי שכמעט משנה את טבעו: הוא שם במרכז חייו של האדם את הצדק והמוסר במקום היצר והתאוה בלבד, ובמקום להתנהג רק על פי נטיות הגוף האדם סומך על שכלו ומחשבתו. כמעט אפשר לומר שמעבר זה אל השייכות החברתית מעביר את האדם ממצב בו הוא דומה יותר לבהמה למצב בו הוא נהיה אדם במובן האמתי של המילה.

1. מהי לדעתכם עמדתו של הפילוסוף שכתב את הטקסט הזה: האם הוא מעדיף את הדאגה לזכויותיו של היחיד על פני טובת הכלל (ג'ון לוק) או שהוא סובר שהדאגה לטובת הכלל חשובה יותר מזכויותיו של היחיד (ז'אן ז'ק רוסו)?
2. מהו התנאי ההכרחי שמאפשר יצירתה של קבוצה שבה לכולם יש זכויות שוות?
3. מהו המחיר שמשלם היחיד בתוך הקבוצה לפי תנאי זה? מהו הדבר שהוא מרוויח ממנו?
4. מה דעתכם על דבריו של פילוסוף זה? האם אתם מזדהים איתה או מתנגדים לה? כיצד עמדה זו משפיעה על עמדתכם בדיון שהתנהל קודם בכיתה?